

ÚVOD: „SVĚT ŠEL NAŠÍ CESTOU“ SOVĚTSKÝ SVAZ, STUDENÁ VÁLKA A TŘETÍ SVĚT

Karel Marx a Bedřich Engels tvrdili, že komunismus nezmění jen historii Evropy a Západu, ale historii celého světa. Jejich *Komunistický manifest* z roku 1848 byl sice zaměřen především na industrializovanou Evropu, končil však provoláním k celosvětové revoluci: „Proletáři v ní nemají co ztratit, leda své okovy. Dobýt mohou celý svět. Proletáři všech zemí, spojte se!“ (O proletářkách se zřejmě domnívali, že budou své muže následovat.) Vladimír Iljič Lenin po převzetí moci bolševiky v říjnu 1917 provolával slávu nejen vítězství ruské revoluce, ale také počátku „revoluce světové“: „Naše věc je věc mezinárodní, a dokud k revoluci nedojde ve všech zemích ... je naše vítězství jen poloviční nebo ještě menší.“ Přestože v době Leninovy smrti o sedm let později se světová revoluce stala pro většinu bolševiků jen vzdáleným snem, on sám byl vždy přesvědčen, že jednoho dne, vzápětí po nevyhnutelném zhroucení koloniálních říší, světová revoluce přijde:

Miliony a stamiliony – fakticky obrovská většina obyvatelstva celého světa – vystupují dnes jako samostatní aktivní revoluční činitelé. A je zcela jasné, že v nastávajících rozhodujících bitvách světové revoluce se hnutí většiny obyvatelstva celého světa, které původně bylo zaměřeno na národní osvobození, obrátí proti kapitalismu a imperialismu a sehraje možná mnohem větší revoluční úlohu, než předpokládáme.¹

Třetí komunistická internacionála (Kominternu), založená v Moskvě v roce 1919, si vytkla za cíl „bojovat všemi prostředky, třeba i ozbrojenou silou, za svržení mezinárodní buržoazie a vytvoření mezinárodní republiky sovětů“. Po celý další rok, možná i déle, snil předseda Kominterny Grigorij Jevsejevič Zinověv svůj revoluční sen, v němž bolševismus už dobýval Evropu a šířil se po celé zeměkouli. Při druhém výročí bolševické revoluce vyjádřil naději, že do roka „Komunistická internacionála zvítězí na celém světě“. Na Kongresu národů Východu, který byl svolán v roce 1920 do Baku, aby podpořil revoluci v koloniích, začali delegáti po Zinověvově výzvě, aby vedli proti imperialismu a kapitalismu džihád, nadšeně mávat meči, dýkami a revolvery. Kromě Mongolska, kde bolševici nastolili loutkový režim, však všechny pokusy rozšířit revoluci za hranice Sovětského svazu ztroskotaly, ať už pro nedostatečnou podporu lidu, nebo kvůli úspěšnému odporu kontrarevolučních vlád.²

V polovině dvacátých let upínala Moskva své hlavní naděje k Číně, kde sovětské politbyro přimělo Komunistickou stranu Číny (CCP) uzavřít spojení s nacionalistickým Kuomintangem (KMT). Vůdce KMT Čankajšek veřejně prohlásil: „Jestliže Rusko čínské revoluci pomáhá, znamená to, že chce, aby Čína zavedla komunismus? Ne, chce, abychom provedli národní revoluci.“ On sám si však myslel pravý opak – byl přesvědčen, že „To, čemu Rusové říkají ‚internacionalismus‘ a ‚světová revoluce‘, není nic jiného než starý známý imperialismus.“ Sovětské vedení se však domnívalo, že se mu podaří Čankajška přelstít. Stalin řekl, že by jej měli „vymáčkat jako citron a pak zahodit“. Tím citronem se však nakonec stala sama CCP. Poté, co Čankajšek díky komunisty vedenému povstání získal v dubnu roku 1927 kontrolu nad Šanghají, začal komunisty, kteří ji pro něj dobyli, systematicky masakrovat. CCP odpověděla podle Stalinových pokynů řadou ozbrojených povstání. Všechna však skončila naprostým fiaskem. Ponížení Moskvy dovršila policejní razie na sovětském konzulátu v Peking, kde bylo nalezeno množství dokumentů o sovětské špionáži.³

Začátkem roku 1927, krátce před neúspěchy v Číně, založil Willi Münzenberg, velký virtuos sovětských loutkových organizací, ve snaze získat větší podporu pro Leninovu vizi osvobozeného postkoloniálního světa Ligu proti imperialismu. Jeho „životní družka“ Babette Grossová jej láskyplně nazvala „svatým patronem soupevníků“; měl pozoruhodný dar sjednocovat pod nenápadným komunistickým vedením široké vrstvy levice. Prvního sjezdu této ligy v Bruselu se zúčastnil i Džaváharlál Néhrú, pozdější ministerský předseda nezávislé Indie, a Josiah Gumede, předseda Afrického národního kongresu a hlavní představitel jihoafrické sekce ligy. Jeden z britských delegátů, Fenner Brockway z Britské nezávislé strany práce, později napsal: „Z tribuny byl na konferenční sál úžasný pohled. Zdálo se, že tam jsou zastoupeny všechny rasy. Při pohledu na toto moře černých, hnědých, žlutých a bílých tváří měl člověk pocit, že tak nějak by asi mohl vypadat ‚parlament lidstva‘.“

Brockway se domníval, že liga „se v dějinách světa stane jedním z nejvýznamnějších hnutí bojujících za rovnoprávnost a svobodu“.⁴ K tomu však nedošlo. Liga během pár let upadla v zapomnění a Kominternu ve třetím světě žádného významného postavení nedosáhla, přestože až do roku 1943 vydržela být poslušným, i když drasticky personálně očištěným přívěskem sovětské zahraniční politiky a sovětské rozvědky.⁵ Koloniální říše zůstaly až do druhé světové války netknuté a o uspíšení jejich zániku nijak vážně neusilovala ani zahraniční politika Josifa Stalina, ani jeho zpravodajská služba. Pod jeho krutou diktaturou se sen o světové revoluci zhroutil a nahradila ho realita „socialismu v jedné zemi“ – Sovětský svaz obklopený nepřátelskými „imperialistickými“ státy a velmi intenzivně si uvědomující svou zranitelnost.

Během xenofobní paranoie stalinského teroru museli zástupci Kominterny vyslání do Moskvy z celého světa žít v permanentním strachu z udavačů a z poprav. Mnozí z nich byli v ještě větším nebezpečí než jejich sovětské kolegové. Na základě vyšetřování NKVD (předchůdce KGB) začátkem roku 1937 přesvědčil Stalin sám sebe, že Kominternu je líhň podvrtných živlů a zahraničních špionů. Geor-

gi Dimitrovovi, který se o tři roky dříve stal jejím generálním tajemníkem, řekl: „Vy všichni v Kominterně jste nástrojem v rukou nepřítel.“ Hlasem svého pána hovořil i Nikolaj Ježov, šéf NKVD, který si díky svému sadismu a drobné postavě vysloužil přezdívku „Jedový trpaslík“. „Ti největší špioni,“ řekl Dimitrovovi, „pracovali v Komunistické internacionále.“ Zahraniční komunističtí funkcionáři a zástupci Kominterny, jimž byly přiděleny pokoje v hotelu Lux v centru Moskvy, nemohli v noci spát a jen čekali, zda zaslechnou zvuk auta přijíždějícího v brzkých ranních hodinách k hotelovému vchodu, a modlili se, aby se těžké kroky lidí z NKVD kráčejících po chodbách zastavily u dveří někoho jiného. Ti, kdo zatčení unikli, pak s úlevou i hrůzou naslouchali, jak NKVD odvádí oběti té noci z pokojů a odváží pryč, aby se již nikdy nevrátily. Někteří, pro něž každonoční napětí přerostlo únosnou mez, se sami zastřelili nebo spáchali sebevraždu skokem na vnitřní nádvoří. Zaklepání na dveře unikla jen menšina zahraničních hotelových hostů, mnohým podepsal rozsudek smrti sám Stalin.⁶ Při pátrání po převážně imaginárních zrádcích v řadách čínských emigrantů s NKVD nadšeně spolupracoval krutý šéf Maovy bezpečnostní služby Kchang Šeng, který se do Moskvy přijel naučit svému řemeslu.⁷

Sovětská zpravodajská služba tak před druhou světovou válkou navždy ovlivnila třetí svět likvidací potenciálních vůdců poválečných hnutí bojujících za nezávislost.⁸ Ho Či Min, Teng Siao-pching, Jomo Kenyatta a další budoucí vůdci třetího světa, kteří studovali v období mezi světovými válkami v Moskvě na Komunistické univerzitě pracujících Východu, provozované Kominternou,⁹ měli štěstí, že odjeli ještě před začátkem stalinského teroru. Jeho cílem by se byl zcela jistě stal zvláště Kenyatta. Vyučující si stěžovali, že „jeho postoj k Sovětskému svazu hraničí s cynismem“.¹⁰ Když jej jeho studentský kolega, jihoafrický komunista Edwin Mofutsanyana obvinil, že je „maloburžo“, Kenyatta odpověděl: „To ‚malo‘ se mi tam nelíbí. Proč neřekneš, že jsem velkoburžo?“¹¹ V období teroru by takové pobuřující a politicky nekorektní vtipy ihned někdo oznámil (už proto, že ti, kdo by něco podobného neohlásili, by se sami ocitli v podezření) a kariéra budoucího ministerského předsedy a prezidenta nezávislé Keni by byla pravděpodobně předčasně skončila v popravčím sklepení NKVD.

Sovětský svaz se po vítězství ve druhé světové válce, kdy ho posílily nově připojené země poslušného sovětského bloku ve východní a střední Evropě, o třetí svět zajímal zpočátku méně než po bolševické revoluci. V prvních letech studené války zaměřily sovětské zpravodajské služby své priority v převážné míře na Spojené státy, v hantýrce KGB zvané „hlavní protivník“, a na jejich hlavní spojence. Podle Stalina se svět rozdělil na dva nesmiřitelné tábory – kapitalistický a komunistický, mezi nimiž neexistoval žádný prostor pro kompromis. Nekomunistická národně osvobodenecká hnutí ve třetím světě byla stejně jako kapitalisté třídními nepřáteli. Dekolonizace velkých evropských zámořských říší, jež začala v roce 1947 s ukončením britské nadvlády v Indii, přesvědčila Stalinova temperamentního nástupce Nikitu Chruščova, že leninský sen je třeba vzkřísit. Na dvacátém sjezdu strany v roce 1956 nejenže tajně odsoudil Stalinův „kult osobnosti“, ale rozhodl se získat podporu bý-

valých kolonií Západu, které získaly nezávislost, a to tím, že se veřejně zřekl teorie dvou táborů:

Jak předpověděl Lenin, nastalo nové období světových dějin, kdy se národy Východu aktivně podílejí na rozhodování o osudu celého světa a stávají se novým, mocným činitelem v mezinárodních vztazích.

Chruščov sice patřil mezi několik hlavních světových státníků, kteří byli rolnického původu, nepochyboval však o tom, že ohromná industrializace Sovětského svazu ve třicátých letech je pro nedávno osamostatněné bývalé kolonie tím správným vzorem, jak modernizovat ekonomiku. Prohlásil: „Nemusí nyní o moderní zařízení poníženež prosit své bývalé utlačovatele. Taková zařízení mohou dostat v zemích socialismu, aniž za to musí platit nějakými závazky politického nebo vojenského rázu.“ A mnozí z první generace postkoloniálních vůdců v padesátých a šedesátých letech, kteří vinu za všechny hospodářské neduhy svalovali na bývalé koloniální vládcy, Chruščovovu nabídku rádi přijali.¹²

Historik ekonomie David Fieldhouse napsal: „Ohlédneme-li se zpět, jedním z nejpřekvapivějších rysů historie Afriky po roce 1950 je ono tak všeobecné očekávání, že nezávislost povede k velmi rychlému hospodářskému růstu a blahobytu.“¹³ Vůdce první černošské kolonie v Africe, která získala nezávislost, Kwame Nkrumah, tvrdil, že za dosavadní pomalý průmyslový rozvoj Afriky mohou výhradně koloniální mocnosti, které úmyslně potlačují „místní ekonomické iniciativy“, aby se mohli obohatit „cizáctí investoři“: „Zde v Africe máme vše potřebné, abychom se stali silným, moderním, industrializovaným světadílem. ... Afrika, která rozhodně nemá nedostatečné zdroje, je pro industrializaci vybavena možná lépe než jakákoli jiná oblast světa.“¹⁴

V euforii z osvobození z koloniální nadvlády se vybájenou antiimperialistickou ekonomikou nechalo stejně jako Nkrumah svést i mnoho dalších. Byli přesvědčeni, že klíčem k rychlému hospodářskému rozvoji je těžký průmysl, a tak neefektivní sovětské železárny a jiné průmyslové provozy vítali spíše jako symboly modernosti, než jako potenciální průmyslové dinosaury. Jen v Guineji, v malém africkém státě, postavil Sovětský svaz v průběhu Chruščovovy éry letiště, konzervárnu, pilu, mrazírnu, nemocnici, polytechnickou školu a hotel; zároveň zde prováděl geologické průzkumy a řadu výzkumných projektů. Zpráva předložená plénu ústředního výboru, které v roce 1964 Chruščova svrhlo, uvádí, že během deseti let jeho vlády realizoval Sovětský svaz ve třetím světě kolem 6000 projektů.¹⁵ Zpráva naznačovala, že Chruščov se nechal unést svým nadšením pro posílení sovětského vlivu v rozvojových zemích – a sovětské hospodářství to přišlo velmi drah.

Chruščov byl však neochvějně přesvědčen, že sovětské plánované hospodářství rychle předhání kapitalismus, a to i přes rozsáhlé investice ve třetím světě. „Je pravda, že zatím jste bohatší než my,“ řekl Američanům v roce 1959, během své spanilé jízdy od jednoho pobřeží Spojených států k druhému. „My však chceme být zítra stejně bohatí jako vy a pozítří ještě bohatší! Je na tom něco špatného?“¹⁶ Tehdy

Chruščovův optimismus nevypadal tak absurdně jako dnes. Aneurin Bevan, zástupce předsedy Labouristické strany, prohlásil v roce 1959 na stranické konferenci, že vítězství znárodnování a státního plánování v Sovětském svazu prokázalo výraznou nadřazenost těchto způsobů modernizace hospodářství nad kapitalismem: „[Ekonomický] rozmach přijde z Ruska. Nikoli ze Spojených států.“¹⁷ Pokud jde o schopnosti sovětské ekonomiky stát se průkopníkem nových technologií, vzbudily prvotní úspěchy sovětského vesmírného programu na Západě i na Východě přehnaná očekávání. Celosvětovou senzaci vyvolal v roce 1957 sovětský úspěch s vypuštěním první umělé družice Sputnik 1. „Téměř hysterická vlna“, která proběhla Spojenými státy, prezidenta Dwighta D. Eisenhowera překvapila. Guvernér státu Michigan G. Mennen Williams prohlásil, že Amerika utrpěla vědecký Pearl Harbor, a svá vnitřní muka vyjádřil i ve verších:

Poletuje Sputnik malý
po moskevsku pípá si,
komouši už nebi vládnou
a strýček Sam pořád spí.¹⁸

V roce 1958 položil Chruščov otázku: „Soudruzi, jak se můžeme neradovat z obrovských úspěchů našeho průmyslu? ... Který jiný stát kdy budoval takovým tempem? Taková země na světě ještě nebyla!“¹⁹

Chruščova také nadchla bojovná rétorika nové generace představitelů třetího světa jak proti jejich bývalým koloniálním pánům, tak proti americkému imperialismu. Během návštěvy Spojených států v roce 1959 promluvil před Valným shromážděním OSN a za svůj „vřelý pozdrav z celého srdce“, který adresoval nezávislým státům, jež se osvobodily z koloniální nadvlády, sklidil obrovský potlesk:

Budoucí pokolení vysoce ocení hrdinství těch, kdo byli v čele boje za nezávislost Indie a Indonésie, Sjednocené arabské republiky a Iráku, Ghany, Guineje a jiných států, stejně jako si nyní občané Spojených států amerických vysoce váží George Washingtona a Thomase Jeffersona, kteří byli v čele boje za nezávislost amerického lidu.

Chruščov ve svém projevu odsoudil také imperialistické vykořisťování, které pokračovalo i po oficiálním ukončení koloniální nadvlády:

Národy mnoha těchto zemí získaly politickou nezávislost, avšak jsou nadále vydány nemilosrdnému hospodářskému vykořisťování cizozemců. Jejich naftová i jiná přírodní bohatství se rozkrádají, téměř za babku vyvážejí za hranice a přinášejí zahraničním vykořisťovatelům obrovské zisky.

Chruščovova výzva, aby se uloupené bohatství těmto zemím vrátilo ve formě hospodářské pomoci, zněla uším mnoha jeho posluchačů z třetího světa jako rajská hudba.²⁰

Fakt, že společnost ani ve Spojených státech, ani v evropských koloniálních mocnostech dosud nebrala vážně své vlastní problémy s rasismem, se také stal jednou z příčin zvýšené popularity protiimperialistických projevů. Dnes se to zdá téměř neuvěřitelné, ale během dekády, v níž většina afrických kolonií získala nezávislost, dávali ještě majitelé hotelů v Británii za okno cedule „Barevné neubytováváme“ a zákon na hlubokém Jihu zakazoval africkým delegátům u Organizace spojených národů cestovat v segregovaných autobusech na sedadlech vyhrazených pro bílé. Rusko žádné africké kolonie, ani komunitu černošských imigrantů nemělo, a rasismus tak byl v ruské společnosti mnohem skrytější.²¹

Po úspěchu své krátké návštěvy na půdě Organizace spojených národů v roce 1959 se Chruščov rozhodl k bezprecedentnímu kroku – na podzim roku 1960 strávil v New Yorku celý měsíc jako vedoucí sovětské delegace na Valném shromáždění OSN, na němž bylo za členy přijato sedmáct nových nezávislých států, z toho šestnáct z Afriky. Zatímco se Chruščov objímal s novými africkými představiteli, prezident Dwight D. Eisenhower si vzal dovolenou a šel si zahrát golf. Ve Washingtonu vznikala stále nová africká velvyslanectví a šéf prezidentského protokolu nechvalně proslul svými stížnostmi, že pořád musí „ty negry“ zvat na recepci do Bílého domu.²² Mezitím se Chruščov stal jedním z garantů návrhu deklarace OSN, která byla posléze v upravené podobě přijata jako „Deklarace o poskytnutí nezávislosti koloniálním zemím a národům“ a která kolonialismus ve všech podobách odsuzovala a požadovala okamžitou nezávislost pro všechny porobené národy. Hlavní západní velmoci se hlasování zdržely, což prestiž Moskvy ještě více zvýšilo.²³ Díky skutečnosti, že většina dosud „porobených národů“ okamžitě nezávislost nezískala, mohl si od té doby Sovětský svaz pravidelně stěžovat, že koloniální mocnosti rezoluci OSN nerespektují.²⁴

Chruščov si dobu strávenou na podzim roku 1960 v OSN opravdu užil a překonal všechny předchozí rekordy v délce mluvení – na Valném shromáždění přednesl desítku projevů, které dohromady zaplnily 300 stran strojopisu. Jeho úspěch však zas až tak jednoznačný nebyl. Projev delegáta z Filipín, který otázku dekolonizace otočil proti němu a tvrdil, že „Sovětský svaz pohltit východní Evropu“ a „zbyl ji politických a občanských práv“, jej 13. října natolik rozzuřil, že začal zlostně tlouct do stolu botou. Jednomu členovi sovětské delegace, který nebyl jeho projevu přítomen, pak Chruščov řekl: „To jsi tedy o něco přišel! To byla legrace!“ Přestože ostatní sovětské delegáty uvedl do značných rozpaků, nikdo z nich se neodvážil protestovat.²⁵ V lednu roku 1961, kdy měl Chruščov onen opojný pocit, který zažíval při projevech představitelů třetího světa veřejně odsuzujících západní imperialismus přímo v srdci amerického kapitalismu, ještě v živé paměti, přednesl v Moskvě tajný projev k sovětským ideologickým a propagandistickým „pracovníkům“, v němž prohlásil, že podporou „posvátného“ protiimperialistického boje kolonií a nových nezávislých států urychlí Sovětský svaz svůj postup ke komunismu a současně „srazí imperialismus na kolena“.²⁶

Přesvědčení, že studenou válku lze vyhrát ve třetím světě, změnilo agendu sovětského zpravodajství natolik, že tomu většina západních historiků nemohla vů-

bec uvěřit. Eric Hobsbawm v závěru své brilantní historie dvacátého století uvádí, podobně jako řada jiných, že „neexistuje žádný skutečný důkaz, že by [Sovětský svaz] až do poloviny sedmdesátých let zamýšlel posunout s pomocí revoluce hranice komunismu, a dokonce i pozdější důkazy naznačují, že SSSR jen využil příznivé konstelace, na jejímž vzniku se nepodílel“.²⁷ Spisy KGB však prokazují, že takový plán existoval už v roce 1961, i když zveřejněn samozřejmě nebyl. Program Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) pro tento rok vyzdvihoval „osvobozenecký boj utlačovaných národů“ jako jednu z „hlavních tendencí společenského pokroku“. Tuto zprávu v centrále (ředitelství KGB) nadšeně přivítali. Mladý a dynamický předseda KGB Alexandr Šeljepin chtěl využít národně osvobozenecká hnutí a protiimperialistické síly v nové ambiciózní útočné strategii zaměřené proti „hlavnímu protivníkovi“ (Spojeným státům) ve třetím světě, a pro tento svůj záměr získal Chruščovovu podporu.²⁸ Přestože Chruščov Šeljepina brzy nahradil povolnějším a ne tak ctižádostivým Vladimírem Semičastným, ambiciózní strategie KGB žila dál.

Rozsah aktivit KGB ve třetím světě se vzhledem k dozvukům mccarthyismu nepodařilo zcela pochopit. Kvůli podvodným výmyslům senátora Josepha McCarthyho, které prospívaly jen jemu samému a jeho protikomunistickému honu na čarodějnice, zůstala zrakům liberálního veřejného mínění skryta reálně probíhající bezprecedentní ofenziva sovětské rozvědky proti Spojeným státům,²⁹ a stejně tak kvůli zjednodušujícím konspiračním teoriím o sovětských plánech na dobytí světa přistupovala většina těch, kteří na tyto teorie nevěřili, se značnou skepsí i k velmi realistickým odhadům sovětských záměrů ve třetím světě. McCarthy a další američtí protikomunističtí zastánci teorie spiknutí se během studené války, samozřejmě nevědomky, stali nejúspěšnějšími vlivovými agenty KGB. S ohledem na reakci na jejich směšné přehánění můžeme lépe pochopit, proč KGB v pracích o dějinách studené války figuruje tak pozoruhodně málo.

Poté, co i sám Chruščov musel v roce 1964 odstoupit a vystřídal jej Leonid Brežněv, byla o možnosti vyhrát studenou válku ve třetím světě přesvědčena spíše centrála než Kreml nebo ministerstvo zahraničí. Nikolaj Leonov, budoucí šéf vyhodnocování zpravodajských informací v KGB, který tehdy sloužil jako důstojník zahraniční rozvědky v druhém (latinskoamerickém) oddělení 1. hlavní správy, později vzpomínal: „V podstatě jsme samozřejmě zastávali názor, že osud světové konfrontace mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, mezi kapitalismem a socialismem, se vyřeší ve třetím světě. To byla základní premisa.“³⁰

Tuto strategii nadšeně podporoval od okamžiku, kdy ve funkci předsedy KGB v roce 1967 nahradil Semičastného, i Jurij Andropov. Na setkání 2. hlavní správy (vnitřní bezpečnost a kontrašpionáž) o rok později prohlásil:

Je třeba pochopit, že boj mezi orgány státní bezpečnosti a zvláštními [zpravodajskými] orgány protivníka odpovídá za současných podmínek současné etapě silícího třídního boje. A to znamená, že tento boj je nemilosrdnější. Dnes se rozhoduje o téže otázce jako v prvních dnech moci sovětů: kdo nad kým zvítězí? Dnes se však o této otázce nerozhoduje uvnitř

naší země, ale v rámci celého světového systému, v globálním boji mezi dvěma světovými systémy.³¹

Podnět ke „globálnímu boji“ vzešel spíše z KGB než z ministerstva zahraničí. V těch nejdramatičtějších chvílích sovětského pronikání do třetího světa, počínaje vybudováním prvního komunistického „předmostí“ na západní polokouli (máme-li použít krycí jméno KGB pro Castrovu Kubu) až po závěrečnou a fiaskem končící obranu komunistického režimu v Afghánistánu, měla centrála větší vliv než ministerstvo zahraničí.

Na Andreje Gromyka, dlouholetého sovětského ministra zahraničí, vzpomínal Anatolij Dobrynin, téměř stejně dlouholetý velvyslanec ve Washingtonu, jako na „opatrného člověka, který byl proti jakékoli výrazné konfrontaci se Spojenými státy“:

... Třetí svět nebyl jeho hlavní doménou. Domníval se, že tamní události nemohou naše základní vztahy se Spojenými státy rozhodujícím způsobem ovlivnit; ukázalo se však, že tento faktor zcela jistě podcenil. Ba co víc, naše ministerstvo zahraničí se již odedávna o představitele osvobozeneckých hnutí ve třetím světě v podstatě nezajímalo – jednalo s nimi mezinárodní oddělení strany, které vedl tajemník Boris Ponomarjov. Ten Gromykem opovrhoval, a tato nevráživost byla vzájemná.

Aktivní politiku Sovětského svazu ve třetím světě tak realizoval KGB s podporou mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSSS.³² Jeho striktnímu a doktrinářskému šefovi Chruščov přezdíval „Ponomar“ (v ortodoxní církvi „kostelník“). Říkal o něm: „Ponomar je důležitý stranický funkcionář, ale je ortodoxní jako katolický kněz.“ Tuto aktivní politiku podporoval v politbyru také hlavní stranický ideolog Michail Suslov, jemuž se co do prestiže mohl v sedmdesátých letech rovnat snad jedině Brežněv. Jeden sovětský diplomat vzpomínal: „Zahalen v oděru doktrinářské neomylnosti [Suslov] pravidelně připomínal, co je podle marxisticko-leninské politiky správné.“ Suslov autoritativně prohlásil, že v reakci na nástup socialismu a pokrokových, protiimperialistických sil je zhroucení zbývajících západních koloniálních říší a oslabení kapitalistického systému „historicky nevyhnutelné“.³³

Gromyko přenechával iniciativu ve třetím světě Andropovovi často a rád hlavně proto, že se sám o tyto oblasti příliš nezajímal. Leonov později vzpomínal:

[Ministerstvo zahraničí] SSSR a jeho šéf A. A. Gromyko „třetím světem“ otevřeně opovrhovali. Mnohem raději než rušitele klidu a míru ze zemí „třetího světa“ navštěvoval Andrej Andrejevič [Gromyko] své kolegy z malých evropských zemí, a také jejich návštěvy raději přijímal. K návštěvě Předního východu, Afriky nebo Latinské Ameriky jej nedokázalo přimět ani politbyro. V jeho zdánlivě nekonečné kariéře ministra zahraničních věcí byly cesty do těchto oblastí jen osamocenými epizodami.³⁴

Andropov si vždy dával pozor, aby to nevypadalo, že svými iniciativami ve třetím světě zasahuje do Gromykových kompetencí. „Jejich osobní vztahy nebyly špatné,“

poznámenal Dobrynin, „protože Andropov postupoval natolik opatrně, aby do Gromykova každodenního řízení zahraniční politiky nezasahoval, a Gromyko zase respektoval Andropovův rostoucí vliv v politbyru.“ Oba se postupně stali společnými garanty nejdůležitějších zahraničněpolitických návrhů předkládaných Brežněvovu politbyru.³⁵

Aktivní politiku ve třetím světě v 60. letech dále posílil posun v rozložení sil v Organizaci spojených národů. Díky rychlému nárůstu počtu nových samostatných států ztratil Západ ve Valném shromáždění dřívější většinu a Hnutí nezúčastněných zemí (NAM) mělo tendenci hlasovat stále častěji se sovětským blokem než se Západem, jehož někteří představitelé byli poznamenáni imperialistickou minulostí. Konečné komunikační konference NAM, která se konala v červenci roku 1969 v Bělehradě, vyjádřilo „podporu hrdinnému lidu Vietnamu“, který se postavil na odpor americké agresi, ale o sovětské invazi do Československa, k níž došlo o rok dříve, se nijak významněji nezmínilo.³⁶ KGB považoval Hnutí nezúčastněných zemí po celý zbytek studené války za „přirozeného spojence“. Náčelník 1. hlavní správy (zahraniční rozvědka) Vladimir Alexandrovič Krjučkov v roce 1984 prohlásil: „Základní směr jejich aktivit je protiimperialistický.“³⁷

Porážka Spojených států ve Vietnamu důvěru centrály ve správnost její strategie ve třetím světě jen posílila. Díky televiznímu zpravodajství z Vietnamu, které dosáhlo nebývalé míry, se hrůzy války dostaly až do obývacích pokojů středních vrstev Ameriky a většiny světa. Díky němu získalo dramatickou celosvětovou publicitu také protiválečné hnutí ve Spojených státech, jehož každodenní popěvek „Hej, hej, LBJ, kolik dětí jsi dnes zabil?“ přiměl prezidenta Lyndona B. Johnsona, aby se v roce 1968 neucházel o znovuzvolení. Johnson i jeho nástupce Richard Nixon se – ovšem mylně – domnívali, že v pozadí amerických protiválečných protestů, zvláště na univerzitách, stojí mezinárodní komunistické spiknutí. Ředitel ústředního zpravodajství (DCI) Richard Helms později vypověděl: „Prezident Johnson byl touto myšlenkou přímo posedlý.“ A Nixon také. Helms byl sice vůči konspiračním teoriím, jimiž se zabíral Bílý dům, dosti skeptický, pro zjištění skutečného rozsahu zahraničního vlivu na domácí dissent však zahájil operaci CHAOS. V průběhu této operace pak CIA začala nezákonně špehovat radikály na amerických vysokých školách. Helms přiznal: „Kdyby se o tom [o existenci operace CHAOS] někdo dozvěděl, bylo by to pro všechny zúčastněné velmi trapné.“ Přestože negativní výsledky CHAOSU Johnsona ani Nixona nepřesvědčily, odhalení této operace, k němuž došlo v polovině sedmdesátých let, pověst CIA trvale poškodilo a poskytlo „aktivním opatřením“ KGB další munici.³⁸

Ještě čtrnáct dní před definitivním odsunem Američanů ze Saigonu, k němuž došlo 30. dubna 1975, nebyl Andropov stále ochoten uvěřit, že Spojené státy skutečně prohrály. Na schůzi na velitelství 1. hlavní správy v Jaseněvu, speciálně svolané kvůli Vietnamu, tehdy řekl:

Vzpomínáte si na válku v Koreji a na její průběh? I tehdy severokorejští vojáci obsadili téměř celé území Jižní Koreje ... Pak Američané provedli velkou námořní operaci, vylodili se

v severokorejském týlu a odřízli a zničili hlavní část severokorejské armády. Průběh války se během několika dní změnil. Teď zde vzniká velmi podobná situace. Severní Vietnam poslal na jih na pomoc vlastencům všechny své síly, a je tedy prakticky bezbranný. Pokud Američané podniknou podobný manévr jako v korejské válce, může se všechno ještě zvrtnout... Cesta [do Hanoje] je prakticky otevřená.

Skutečnost, že Spojené státy byly opravdu poraženy, uznal Andropov teprve o čtrnáct dní později, po triumfálním vstupu komunistického Vietkongu do Saigonu a po zhlédnutí pozoruhodných televizních záběrů, na nichž vrtulníky spěšně zachraňovaly Američany a několik jejich jihovietnamských spojenců ze střechy amerického velvyslanectví.³⁹

Tato válka vedla k rozdělení americké společnosti, což se od dob občanské války v takovéto míře žádnému jinému konfliktu nepodařilo, a k nebývalému ponížení Spojených států; zdálo se tak, že národně osvobozené hnutí třetího světa, která se inspirovala marxisticko-leninskou ideologií, jsou schopna porazit dokonce i imperialistickou supervelmoc. Prezident Gerald Ford, Nixonův nástupce, připustil: „Naši spojenci na celém světě začali pochybovat o našem odhodlání.“ Jednou ze zpráv zahraničních médií, jež na Forda – a na KGB nepochybně také – obzvláště zapůsobily, se stal úvodník nadepsaný „Amerika – bezmocný gigant“ na titulní stránce *Frankfurter Allgemeine Zeitung*.⁴⁰

Přes silnou podporu, kterou po druhé světové válce věnovaly Spojené státy dekolonizaci,⁴¹ napomohlo kreativní využívání Leninovy definice imperialismu jako „nejvyššího stadia kapitalismu“ ke ztotožnění Ameriky se západními koloniálními mocnostmi. Sovětské komentátory tak mohli tvrdit, že celý třetí svět, ať už politickou nezávislost získal či nikoli, čelí útoku imperialistů: „Imperialismus zjistil, že již není možné měnit politickou mapu světa tak snadno jako v minulosti, proto se snaží podkopat suverenitu osvobozených států nepřímou a zvláště aktivně přitom využívá ekonomických pák ...“⁴²

Takové argumenty našly na Západě i ve třetím světě řadu přívrženců. Významný britský filozof Bertrand Russell vzkázal během vietnamské války ve vysílání Radia Hanoj americkým pěšákům, že jsou zneužíváni „k ochraně bohatství několika boháčů ve Spojených státech“: „Aby v kapitalistickém systému fungovaly americké obchody s potravinami a benzinové pumpy, musí válečná výroba neustále pokračovat.“ Díky Vietnamu ve světě zlidovělo mínění, že Spojené státy jsou představitelem světového imperialismu, který je rozhodnut v zájmu západního kapitalismu, jehož jsou hlavním ztělesněním, svobodu třetího světa potlačit. Russell prohlásil:

Spojené státy jsou dnes celosvětovou silou reakce, utrpení a kontrarevoluce. Všude, kde lidé hladoví a kde jsou vykořisťováni, všude, kde jsou utlačováni a ponižováni, existuje toto zlo s podporou a se souhlasem Spojených států ... [které šly do války ve Vietnamu] aby američtí kapitalisté mohli i nadále kontrolovat bohatství tohoto regionu.⁴³

„Balada o studentském disentu“, kterou během vietnamské války proslavil na amerických vysokých školách Bob Dylan, se vysmívala tomu, že Washington nechápe, jak nepřátelství vůči americkému „imperialismu“ ve třetím světě vzrůstá:

Prosím, nepodpalujte ten bourák,
škoda rajčat na tu ponorku.
Tolik jsme toho pro vás udělali,
a teď vás trápí
depka z vykořisťování.

Před válkou ve Vietnamu odsuzoval západní imperialismus na Západě jen omezený okruh lidí na vysokých školách, marxistické strany a sekty. Marxistický politolog Bill Warren však popravdě konstatoval, že pojem imperialismus se v průběhu války stal „dominantním politickým dogmatem naší epochy“:

Spolu s příbuzným pojmem „neokolonialismus“ poskytuje velké většině lidstva společný pohled na svět jako celek. Tento a jemu podobné světonázory zastávají nejen marxisticky vzdělané masy komunistického světa, ale i miliony obyvatel latinskoamerických měst, politicky nevzdělaní rolníci v Asii, stejně jako odborníci s vysokým vzděláním i dělnická třída industrializovaných kapitalistických zemí. Samozřejmě neznamená jen prosté uznání, ať už oficiální či neoficiální, existence moderních impérií a jejich živoucího odkazu. Představuje, a to je mnohem důležitější, soubor velmi specifických (bohužel často jen vágně formulovaných) tezí o tom, že imperialismus ovládá záležitosti lidského pokolení jako celku, a zvláště pak o hospodářské, politické a kulturní katastrofě, kterou velké většině lidstva imperialismus údajně způsobil a nadále působí.⁴⁴

Sovětští autoři v porovnání se západními marxisty k vážnému studiu imperialismu během studené války nijak významně nepřispěli,⁴⁵ přesto však protiimperialistická nálada, která provázela vietnamskou válku, dokázala připravit úrodnou půdu pro aktivní opatření KGB ve třetím světě. Bill Warren napsal, že během sedmdesátých let

... věnovali buržoazní nakladatelé protiimperialistickým tématům více prostředků než kterémukoli jinému společenskému, politickému nebo hospodářskému tématu, možná s výjimkou inflace. Připočteme-li k tomu literaturu jakési novodobé masochistické verze „Břemene bělochů“, jež byla víceméně přímo inspirována názorem na imperialismus jako systém skrz naskrz katastrofální, pak si na poli vydavatelském a propagandistickém může marxismus připsat největší vítězství ve své historii. ... V žádném jiném oboru se marxismu nepodařilo myšlení lidstva tolik ovlivnit, ba dokonce je ovládnout.⁴⁶

Je ironií osudu, že závěrečné období války ve Vietnamu provázelo ve vztazích mezi Washingtonem a Moskvou nebyvalé uvolnění. Nixonově vládě, která se snažila vymanit z problémů, jež jí Vietnam způsobil, a to tak, aby prestiž Spojených států utrpěla pokud možno co nejméně, snížení napětí ve vztazích se Sovětským svazem

výrazně pomohlo – a z dlouhodobějšího hlediska přispělo i ke stabilizaci studené války. Většina politbyra považovala rozhovory se Spojenými státy o omezení strategických zbraní (SALT) za cestu, jak zabránit dalšímu zvyšování již tak obrovského vojenského rozpočtu Sovětského svazu. V květnu roku 1972 se Nixon stal prvním prezidentem USA, který navštívil Moskvu; společně s Brežněvem podepsali v nádherném prostředí kremelského paláce smlouvy o zmrazení útočných jaderných zbraní (SALT I) a o omezení systémů protiraketové obrany. V následujícím roce přijel Brežněv na reciproční návštěvu do Washingtonu. Dobrynin napsal: „Sovětsko-americké vztahy dosáhly v roce 1973 tak vysoké úrovně, jaké se v poválečném období dosud nikdy nepodařilo dosáhnout.“ Žádný sovětský politik sice nikdy nepřipustil, že by měl pokrok v uvolňování napětí Sovětskému svazu bránit v rozšiřování jeho vlivu ve třetím světě na úkor Spojených států, ovšem o tom, jak energicky by měl být tento vliv zvyšován, panovaly neshody. Brežněv, kterému se zalíbila pompéznost a obřadnost jeho setkání s Nixonem v Rusku i ve Spojených státech, patřil k zastáncům pomalejšího postupu. Při soukromých rozhovorech s americkým prezidentem jmenovitě kritizoval některé své kolegy v politbyru a později, když Nixonovo setrvání v úřadě začal ohrožovat skandál Watergate, mu „z hloubi srdce“ osobně vyjádřil sympatie a podporu.⁴⁷ Centrála zastávala názor mnohem méně sentimentální. V letech 1973–1974 zřejmě došlo mezi sovětskými vedoucími představiteli k rozporu mezi zastánci ráznější ideologické ofenzivy proti hlavnímu protivníkovi ve třetím světě (včetně častějšího použití aktivních opatření) a těmi, kteří se obávali možného ohrožení uvolňování napětí se Spojenými státy.⁴⁸ Ve sporu zvítězili zastánci ofenzivního přístupu, a hlavní roli mezi nimi sehrál pravděpodobně Andropov.⁴⁹

V příštích deseti letech došlo v některých částech Afriky, Střední Ameriky a Asie k nové vlně revolucí – většinu z nich KGB sice neinicioval, ale aktivně je podpořil.⁵⁰ Podrobnosti událostí ve třetím světě byly na Brežněva zřejmě příliš složité. Zrak se mu neustále zhoršoval a postupně byl schopen přečíst už jen ty nejstručnější texty; jeho personál nejprve požadoval, aby zpravodajská hlášení, která dostával, byla psána co největším písmem, a později aby byla psána tiskacími písmeny. Telegramy mu stále častěji museli číst.⁵¹ Od poloviny sedmdesátých let se na vládě země aktivně podílel jen pramálo. Na konci kavalkády černých limuzín, v níž se po Moskvě přepravoval, vždy jel resuscitační vůz.⁵² Při vídeňském summitu v roce 1979 nemohl Robert Gates, budoucí DCI, „uvěřit, jak byl Brežněv slabý“:

Když vcházel na velvyslanectví i když z něj vycházel, drželi jej dva obrovští – opravdové obrovští – důstojníci KGB pod paží a v podstatě ho nesli. [William] Odom, expert na Sovětský svaz [pozdější šéf americké agentury SIGINT – NSA], a já jsme se v jednu chvíli ocitli v pasti, když příslušníci KGB Brežněva napůl nesli úzkým průchodem a málem nás převálcovali.⁵³

Ačkoli Brežněv chodil už jen šouravě, mluvil neartikulovaně a byl závislý na prášcích na spaní, neustálé pochlebování mu dělalo dobře a stále se domníval, že díky svým „skvělým zkušenostem a moudrosti“ je jako vůdce i nadále nepostradatelný.

Jeho okolí jej rovněž neustále ujišťovalo o úspěších sovětské politiky v zemích třetího světa a o veliké úctě, jíž se údajně u jejich představitelů těší. V roce 1981 zahájil Brežněv šestadvacátý sjezd strany tímto oznámením, které mu vůbec nepřišlo absurdní:

Na prvním plenárním zasedání ústředního výboru, které proběhlo v ovzduší neobyčejné jednoty a solidarity, byly jednomyslně zvoleny vedoucí orgány naší strany. Generálním tajemníkem Ústředního výboru KSSS plénem jednomyslně jmenovalo soudruha L. I. Brežněva.

Všichni přítomní povstali a, jak bývalo zvykem, zahrnuli jej obvyklým servilním „bouřlivým potleskem“. ⁵⁴ Přestože se v Afghánistánu válčilo, vyjádřil Brežněv ve svém projevu, plném přehánění, důvěru v sovětskou politiku vůči třetímu světu, uvítal, že počet států se „socialistickým směřováním“ se od předchozího sjezdu před pěti lety zvýšil, pochválil vítězství revoluce v Etiopii, Nikaragui a Afghánistánu i uzavření smluv o přátelství s Angolou, Etiopií, Mosambikem, Afghánistánem, Sýrií a s Jemenskou lidovou demokratickou republikou. ⁵⁵

Centrála nepochybovala o tom, že k nasměrování veřejného mínění ve většině zemí třetího světa proti Spojeným státům velkým dílem přispěla její vlivová „aktivní opatření“. Podle statistiky KGB za rok 1974 bylo jen proti CIA zacíleno 250 aktivních opatření; ta vedla – jak tvrdil KGB – k tomu, že v médiích, v parlamentních debatách, na demonstracích i v projevech hlavních politiků na celém světě byly případy, kdy došlo – skutečně nebo jen (a to mnohem častěji) údajně – ke zneužití CIA, veřejně odsouzeny. ⁵⁶ Mitrochin sice statistiky následujících let nezaznamenal, ale objem aktivních opatření se téměř jistě zvyšoval, a to i díky překvapivým americkým odhalením machinací v Bílém domě a v CIA. Po skandálu Watergate, kvůli němuž musel Nixon v roce 1974 rezignovat, následovala v roce 1975, v „Roce špionáže“, senzační odhalení „špinavých triků“ CIA – byla mezi nimi i operace CHAOS a plány na zavraždění zahraničních státníků. William Colby, Helmsův nástupce ve funkci DCI, si stěžoval, že „CIA byla podrobena tak detailnímu a přísnému veřejnému vyšetřování, jaké žádná podobná služba dosud nezažila, a to nejen v této zemi, ale kdekoli na světě“. Přestože prezident Ford se CIA sympatizoval, stál před obtížným dilematem. Nejlepším způsobem obrany tajné služby by bylo zdůraznit, jak později konstatovala i zpráva Kongresu, že se „kontrola zdaleka nevymkla“ a „na příkazy prezidenta a prezidentova poradce pro záležitosti národní bezpečnosti naprosto standardně reagovala“. Bránit CIA by ovšem bylo v rozporu s Fordovým přednostním zájmem – rehabilitovat prezidentskou funkci. Prezident a jeho poradci se proto, aby mohli po watergateském traumatu obnovit důvěru v Bílý dům, rozhodli distancovat od obvinění vznášených proti CIA, jichž stále přibývalo. ⁵⁷

Vražedné plány CIA, na jejichž počátku vždy existoval prezidentův souhlas, se ve skutečnosti buď nezdařily, nebo bylo od jejich realizace upuštěno – částečně i proto, že na rozdíl od KGB neměla CIA k dispozici skupinu vycvičených vrahů. Většina Američanů ovšem v šoku z odhalení, k nimž v „Roce špionáže“ došlo, podlehla teoriím spiknutí, jež se KGB snažil co nejvíce přizívat a vytvořit tak dojem, že

CIA byla zapletena do vraždy prezidenta J. F. Kennedyho. ⁵⁸ Pokud by CIA měla prsty v zavraždění vlastního prezidenta, jak si většina světa i většina Američanů stále myslí, ⁵⁹ pak lze naprosto logicky dojít k závěru, že pro tuto agenturu neexistují žádná omezení, jež by jí bránila v podvracení zahraničních režimů nebo ve vraždách jiných státníků, kteří vzbudí její nelibost. Aktivní opatření KGB úspěšně šířila domněnku, že metody, jaké se CIA pokusila použít k zabití Fidela Castra a k destabilizaci jeho režimu, používá i proti „pokrokovým“ vládám na celém světě. Jedna z operací aktivních opatření na Středním východě proběhla v roce 1975 se záměrem identifikovat čtyřicet pět státníků z celého světa, kteří se v průběhu uplynulých deseti let stali obětmi úspěšných či neúspěšných pokusů CIA o zavraždění. ⁶⁰ K mnoha předním představitelům třetího světa, kteří byli nevědomky ovlivněni dezinformacemi vykonstruovanými správou A (specialisté 1. hlavní správy na aktivní opatření) a které posedla představa, že CIA proti nim osnuje spiknutí, patřila také Indira Gándhiová. ⁶¹

Doktrína aktivních opatření KGB nelogicky tvrdila, že její vlivové operace se „svojí podstatou radikálně odlišují od dezinformací, k nimž se pro klamání veřejného mínění uchylují západní agentury“:

Dezinformační operace KGB jsou pokrokové; jsou určeny nikoli k oklamání pracujícího lidu, ale jeho nepřátel – vládnoucích kruhů kapitalismu – aby je přiměly jednat určitým způsobem, nebo se zdržet jednání, které by bylo proti zájmům SSSR; prosazují mír a společenský pokrok, slouží mezinárodnímu uvolnění napětí, jsou humanistické, vytvářejí podmínky pro šlechtný boj za světlou budoucnost lidstva. ⁶²

Kampaně aktivních opatření KGB významně podporovali jeho spojenci v sovětském bloku. Ladislav Bittman z československé StB k tomu řekl:

Provádění protiamerických propagandistických kampaní patří k těm nejjednodušším úkolům. Stačí k tomu jediný článek v novinách, který obsahuje senzační fakta o „novém americkém spiknutí“. Začnou se o to zajímat jiné noviny, veřejnost je šokována a vládní úřady v rozvojových zemích získají další příležitost pozvednout hlas proti imperialismu; a demonstranti už honem spěchají rozbít okna amerického velvyslanectví. ⁶³

Aktivní opatření KGB měla také sloužit k ovlivňování domácí politiky – k získání podpory sovětského vedení pro aktivní politiku vůči třetímu světu. Centrála dodávala Kremlu pravidelná hlášení, jejichž účelem bylo předvést, jak je v ovlivňování politiků a veřejného mínění třetího světa úspěšná. Seznamy „úspěchů“ v těchto hlášeních se od dob Brežněvových až po Gorbačova zřejmě příliš nezměnily. Mezi dokumenty, které unikly z archivu ústředního výboru po nezdařeném pokusu o převrat v Moskvě v roce 1991, bylo i Andropovovo hlášení z roku 1969, v němž se chlubil schopností KGB zorganizovat před americkým velvyslanectvím v Dillí velké protestní demonstrace, z nichž každá přišla na 5000 dolarů, a také podobný dopis, který o dvacet let později adresoval tehdejší předseda KGB Vladimir Krjučkov (dřívější

náčelník 1. hlavní správy) Gorbačovovi; s tímtež uspokojením v něm informuje o tom, že ve srilanském parlamentu se podařilo naverbovat další agenty, a o „srdečné vděčnosti Moskvě“ za sovětskou „finanční podporu“, kterou údajně vyjádřil vedoucí představitel tamní Strany svobody.⁶⁴

Vzhledem k tomu, že sovětská média podléhala přísné kontrole a uspořádat disidentskou demonstraci v Moskvě bylo prakticky nemožné, není divu, že na politbyro udělala zřejmá schopnost KGB ovlivňovat veřejné mínění třetího světa veliký dojem. Cílem některých aktivních opatření KGB nebylo ani tak ovlivnit zbytek světa, jako spíše polichotit sovětskému vedení a stranickému aparátu. Protože zahraniční rezidentury nemohly do Moskvy hlásit, že jediné, čím sjezdy KSSS udělaly na svět mimo sovětský blok skutečný dojem, byl jejich únavně nudný a banální průběh, cítily potřebu vymyšlet si důkazy, které by podporovaly oficiální doktrinu, že „Sjezdy KSSS jsou vždy událostmi velikého mezinárodního významu: jsou jako pochodně, které osvětlují cestu, kterou jsme již urazili, i cestu ležící teprve před námi.“⁶⁵ V roce 1977 si Mitrochin poznamenal, že rezidentury na celém světě měly po celý rok co dělat, aby přiměly místní hodnostáře k zaslání gratulací sovětskému vedení u příležitosti šedesátého výročí „Velké říjnové revoluce“ a zavedení údajně epochální (ale ve skutečnosti bezvýznamné) „brežněvovské“ sovětské ústavy.⁶⁶ Tyto pečlivě zrežirované gratulace nejenže tvořily významnou náplň sovětských médií, ale nepochybně se objevovaly i v každodenních zpravodajských svodkách, které připravovala sekce 1 (vyhodnocování zpravodajských informací) 1. hlavní správy a které podepisoval Andropov; členům politbyra a do sekretariátu ústředního výboru je pak v černých limuzínách Volha doručovali nižší důstojníci KGB, ozbrojení nejnovějším modelem pistolí značky Makarov.⁶⁷

Důstojníci KGB ve třetím světě i jinde museli marnit čas uspokojováním rozmarů a požadavků politického vedení. Například Chruščovova rozčílily fotografie v americkém tisku, na nichž bylo vidět, jak popíjí kokakolu, kterou považoval za symbol amerického imperialismu, a požadoval, aby se dalším „provokacím“ zabránilo. Rezidentury tedy během zahraničních návštěv Jurije Gagarina a Valentiny Těreškovové, prvního muže a první ženy ve vesmíru, dávaly bedlivý pozor na láhve kokakoly. Všechno bylo v pořádku až do jistého banketu, který se konal v roce 1963 v Mexiku; pozorný důstojník KGB si zde všiml fotografa, připravujícího se vyfotografovat Těreškovovou, za níž stál v pozadí číšník s láhví kokakoly. Příslušník rezidentury v Mexico City později napsal: „Naším ostražitým očím neunikla ‚provokace‘ nastražená na kosmonauty. První kosmonautka, sovětská žena, se měla objevit v reklamě na buržoazní kokakolu! Ne, to jsme nesměli dovolit. Okamžitě jsme požádali o pomoc naše mexické kolegy.“ „Mexičtí kolegové“ (pravděpodobně místní ochranka) pak úspěšně pořízení této fotografie zabránili.⁶⁸

Brežněvovu stále směšnější ješitnost, která se s jeho stále větší tělesnou sešlostí nijak nezmenšovala, bylo třeba zásobovat nejen větším počtem medailí, než kolik jich bylo uděleno všem předchozím sovětským čelným představitelům dohromady,⁶⁹ ale také pravidelným přísunem obdivu z celého světa, jež zčásti připravoval KGB. Například v roce 1973 napsal placený marocký agent s krycím jménem AKMET,

kteří svými články založenými na materiálech poskytnutých správou A pravidelně přispíval do novin, knihu vychvalující sovětskou pomoc africkým zemím. Na výzvu místní rezidentury poslal jeden podepsaný výtisk Brežněvovi jako osobní výraz hluboké vděčnosti a úcty. Centrála této epizodě, třebaže byla v podstatě triviální, přikládala takový význam, že knihu s věnováním poslala Brežněvovi spolu s osobním průvodním dopisem od Andropova; ten se v něm o skutečnosti, že kniha vznikla jako aktivní opatření KGB, nepochybně nezmínil.⁷⁰ Brežněv samozřejmě nesměl mít nejmenší ponětí o tom, jak absurdní připadá většině světa jeho kult osobnosti – například Joan Baezová složila a zazpívala v roce 1979 na počest jeho narozenin tuto satirickou píseň:

Všechno nejlepší, Leonide Brežněve!
Tři čtvrtě století je krásný věk
V televizi dávali tvůj večírek
S nadhledem jsi věci bral
Pod devětačtyřiceti medailemi
Silné srdce bije dál!⁷¹

KGB nejen vyráběl důkazy o celosvětové popularitě sovětského vedení, ale také je zásoboval značně příkrášlovanými a politicky korektními názory vnějšího světa. Časté úspěchy při shromažďování zpravodajských informací po celou sovětskou éru pozoruhodně kontrastovaly se špatnou kvalitou jejich analyzování. Ve všech státech, v nichž vládne jedna strana, je analýza vždy zkreslována neustálými požadavky na politickou korektnost, a proto hlášení zahraniční rozvědky mylné představy režimu spíše posilují, než aby je uváděla na pravou míru. I když politizace zpravodajství někdy snižuje úroveň jeho vyhodnocování i v demokratických systémech, po celé období Stalinovy vlády i několik let po něm obsahovala sovětská zpravodajská hlášení obvykle jen výběrové souhrny relevantních informací k určitému tématu, o jejichž interpretaci nebo analýze se kvůli obavám, že by mohly být v rozporu s názory politického vedení, nikdo příliš nesnažil. Za Andropova se sice zpravodajská analýza zlepšila, ale její kvalita zůstávala podle západních měřítek i nadále nedostatečná. Leonov, pro něhož bylo jmenování zástupcem náčelníka správy 1, analytického odboru 1. hlavní správy, velikým zklamáním, odhadoval, že význam tohoto odboru byl ve srovnání se správou rozvědky (analytickou sekcí) v CIA jen asi desetiprocentní. A stejně malá byla i jeho prestiž. Nad správou 1, která měla většinou pověst pracoviště, kam se lidé posílají „za trest“, se vznášel všeobecný mrak deprese. Pokud do ní někoho přeložili z operativní sekce, jako se to stalo Leonovovi, dalo se to podle něj srovnat „s přesunem od pluku gardistů v hlavním městě do posádky v provinčním zapadákově“.⁷²

V roce 1973 byl Leonov povýšen do funkce náčelníka správy 1 a brzy se mu podařilo začít odolávat tradičním tlakům, aby do ní přijímal lidi, které operativní sekce odmítly. Jak sám tvrdí, v jeho odboru se mohlo svobodně diskutovat mnohem dříve než v zahraniční rozvědce jako celku, o zbytku KGB ani nemluvě.⁷³ Tato diskuse

však byla ovlivňována Leonovovými teoriemi amerických spiknutí, které se zřetelně projevovaly i během závěrečných let existence Sovětského svazu.⁷⁴ Ani úroveň politické korektnosti, jež byla ve zpravodajských hlášeních sovětskému vedení vyžadována, se příliš nezměnila:

Ve všech etapách filtrování ... se dbalo na to, aby k šéfům nepronikly zneklidňující, klíčové informace. [Takové informace] dostávali ve změkčené, uhlazené podobě, všechny ostré hrany byly předem obroušeny.⁷⁵

Vadim Kirpičenko, který později povýšil a stal se prvním zástupcem náčelníka zahraniční rozvědky, vzpomíná, že před Brežněvem se v době jeho vlády pesimistické zpravodajské informace tajily, protože by „Leonida Iljiče rozrušily“.⁷⁶

Pokud sovětská politika utrpěla ve třetím světě neúspěchy, jež nebylo možno utajit, analytici věděli, že přisoudí-li je zákulisním tahům imperialistů a nikoli chybám sovětského systému, nikdo jim nebude nic vytýkat. Po skončení studené války jeden důstojník 1. hlavní správy připustil: „Abychom se svým nadřazeným zavděčili, posílali jsme jim zfalšované a zkrácené informace, podle hesla ‚Svalte vinu na Američany a všechno bude v pořádku‘.“⁷⁷ Za Andropova bylo v rámci centrály možno vyjadřovat názory o problémech třetího světa mnohem otevřeněji – například o vyhlídkách Sovětského svazu v Egyptě po smrti Násira nebo o zhroutilí ekonomiky v Chile za vlády Allenda⁷⁸ – než jak se sdělovaly politickému vedení. Jakmile však vedení KGB zaujalo určitý postoj, disidenti v 1. hlavní správě zmlkli. Například když Andropov došel k závěru, že první Reaganova vláda plánuje první jaderný úder proti Sovětskému svazu, žádný ze skeptiků, jichž bylo na rezidenturách KGB po celém světě pravděpodobně dost, se neodvážil pronést jediné nesouhlasné slůvko.⁷⁹

Přestože centrála zasílala politickému vedení zprávy přikrášlované, její optimismus ohledně třetího světa byl nefalšovaný. V polovině sedmdesátých let KGB věřil, že ve studené válce proti demoralizovanému a stále více zdiskreditovanému „hlavnímu protivníkovi“ ve třetím světě vítězí. Henry Kissinger později připustil:

Nebýt toho, že se na Ameriku všichni dívali jako na zemi, která selhala v Indočíně, kterou zdemoralizovala aféra Watergate a která se pak stáhla do sebe a zakuklila, Castro by byl pravděpodobně v Angole nezasáhl, ani Sovětský svaz v Etiopii.⁸⁰

Zatímco Washington pochyboval o sobě samém, Moskva měla potíže s ekonomikou. Hluboké strukturální problémy sovětského hospodářství a na něm závisící vojenské síly byly mnohem vážnější než dočasná ztráta sebedůvěry, již trpěly po porážce ve Vietnamu Spojené státy. V červnu roku 1977 musela sovětská vláda na Západě zakoupit 11,5 milionu tun obilí, v srpnu pak usoudila, že k pokrytí propadu sovětské produkce bude zapotřebí ještě dalších 10 milionů tun. Za tři měsíce, při oslavách šedesátého výročí Říjnové revoluce, však přesto Brežněv prohlásil, že „Začala nová historická epocha – epocha přechodu k socialismu a komunismu ... Začala cesta, po níž půjde celé lidstvo“, a sklídlil za to bouřlivý potlesk. Přestože

naivní ekonomický optimismus Chruščovovy éry už převážně vyprchal, Brežněv, Andropov a další sověští pravověrní měli na očích ideologické klapky, které jim bránily pochopit fakt, že stále zkostratější sovětské plánované hospodářství není schopno s tržními ekonomikami Západu úspěšně soutěžit.

Andropov vášnivě věřil tomu, že „Vše, čeho jsme zde [v Sovětském svazu] dosáhli, staví socialismus daleko před většinu demokratických buržoazních států,“⁸¹ přestože vše svědčilo o pravém opaku. Sovětský systém své problémy vyřeší, ale problémy kapitalistického Západu jsou neřešitelné. Nástup socialismu ve třetím světě ukázal, že jeho konečné celosvětové vítězství je nevyhnutelné. Řeceno sebevědomými slovy první zástupkyně vedoucího mezinárodního oddělení Karen N. Brutencové: „Svět šel naší cestou.“⁸² CIA se obávala, že Brutencová má pravdu. V červnu roku 1979 hlásila CIA Bílému domu, že „Sovětský přístup zčásti ovlivňuje pocit, že třetí svět se začíná přiklánět na stranu SSSR.“ Zpráva soudila, že Brežněv a sovětské vedení „mohou být s postavením, které ve světě zaujímají, do značné míry spokojeni“.⁸³

Tato kniha se snaží zjistit, jak KGB dospěl k rozhodnutí vyhrát studenou válku ve třetím světě a jaké to mělo důsledky.